

LÜHIDALT

Enno Tammer. Punatsensuur mälestustes, tegelikkuses, reeglites. Tallinn: Tammerraamat, 2014. 536 lk.

Enno Tammer on pannud kokku suure ja põhjaliku raamatu punatsensuurist. Kunagise ajakirjaniku ja toimetajana on ta ka ise toonase tsensuuri jaburustega kokku puutunud, see teema on talle südamelähedane.

Tema raamat koosneb kolmest osast, mis on nimetatud juba pealkirjas: mälestused, arhiividokumentidel põhinev tegelikkus ja lõpuks dokumenteeritud reeglid ehk punatsensoorite kurikuulsa „Loendi” (mida tavaliselt nimetati venekeelse nimega „Peretšenn”) ning selle mitmesuguste lisade tõlge eesti keelde.

Kõige lühem on mälestuste osa (lk 11–80). See sisaldab rohkesti absurdilugusid toimetajate, trükkalite ja autorite „ideoloogilistest vigadest” ja kokkupuudetest tsensoriga.

Punatsensuuri reaalseid tegusid on Tammer saanud jälgida konkreetsete näidete varal aastatel 1940–1975, sest neist aastatest on Riigiarhiivis olemas dokumendid. Paraku suutis peatsensor Kurt Ingerman pärast Glavliti likvideerimist toimetada osa uuemat arhiivi Moskvasse. Aga varasemate aastate kohta on paberid olemas ja Tammer on toonud neist rohkesti värvikaid näiteid – mis siis ikka ei meeldinud sensoritele, millele nad tähelepanu juhtisid.

Tammeri raamat on maksimaalselt faktitihe: tsensori etteheited on esita-

tud lühikeste postulaatidena, võimaluse korral on avaldatud kas vastava aasta jooksul ilmuniseks keelatud teoste loendeid või ka keelatud kirjanduse nimekirju eri aegadel. Üks pikem loend keelatud eesti autoritest 1950. aastate lõpus on varustatud tsensuuri põhjendustega keelamise kohta. On ka loendeid, kus autorid arvatakse välja keelatud nimekirjadest, kuid nende teosed jäävad sellegipoolest erifondi: st pole tavalistele inimestele ikka kättesaadavad. Tuletagem meelde, et ka kirjandusajakiri Looming oli peaaegu kogu nõukogude aja lõpuni erifondis, mis tundus juba toona tõelise absurdina.

Teos sisaldab mitmesuguseid värvikaid andmeid tsensuuri masinavärgi vahele jäänud kirjasõna ja autorite kohta, kuid kätte leida seda, mida kriitilist arvab tsensor Mati Undi, Arvo Valtoni või ka Paul Kuusbergi teoste kohta, on päris keeruline. See raamat vajanuks tingimata mitte ainult isikunimede, vaid ka tsenseeritud ajakirjandusväljaannete ja miks mitte ka teoste loendit.

Tammer on pääsenud ligi ka postitsensuuri aruandlusele. Raamatute, ajakirjanduse, plaatide ja filmide saadetsed soriti jöhkralt läbi ja üsna paljud neist konfiskeeriti. Õnneks anti mõned konfiskeeritud eksemplarid ka suurematele raamatukogudele, kus olid olemas erifondid.

Lõpetuseks on koostaja avaldanud eesti keelde tõlgituna mitmeid nõukogu-

de ajal „eriti salajasi” dokumente. Oma aegsete tsensorite „piibli”, kurikuulsa „Loendi” 235 paragrahvi sisaldavad enamasti väga konkreetsete üksikasjade keelustamisi: sõjavägi, teadus ja tehnika, majandus (tööstus, transport, side, maavarad jms), välispoliitika ja viienda na „Mitmesugused muud andmed”.

Raamat on suurepäraselt illustreeritud. Lisaks kõigele muule on kirjastus suutnud välja otsida kõikide peatsensorite fotod.

M. K.

Marie Underi päevikud 1922–1957. (Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale 27.) Koostanud ja kommenteerinud Rutt Hinrikus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2015. 138 lk.

„Marie Underi päevikud 1922–1957” ei ole muidugi ainult Underi päevikud – trükikõite tutvustus tagakaanel algab koguni nagu põnevikule vihjates: „Kelle oma on Marie Underi päevik? Kes pidas Underi päevikut?” Küsimustele ja nende tagamaadele on raamatu saatesõnas andnud täpseid ja kokkuvõtlikke selgitusi Rutt Hinrikus: päeviku pidamine ei olnud Underi algatus, „[t]a ei vajanud päevikut, luuletaja päevik on ta luules” (lk 8), see oli hoopis Artur Adsoni mõte, millega poetess läks kaasa alles kaheksa aastat pärast selle idee esmast väljakäimist 1914; sissekannetest enamik pärineb sellesama hoolika arhivaari ja pühendunult Printsessi järele valvanud Paaži sulest (päevikus nimetatakse teineteist vastastikku Siuru-aegsete nimedega). Paguluses aga alustas Under kirjutamist oma märkmeraamatusse, mis paarikümneleheküljelisena on kõige ulatuslikum Marie Underi oma päevik.

Päeviku keskseteks teemadeks on Underi unetus, rahamured ja koduotsingud, lugemus ja loometöö, aga ka ilmaolud ning muidugi lakkamatud tervisehädad. Eriti Underi asemel sis-

sekandeid teinud Adson on pidanud vajalikuks „peaaegu meediku täpsusega kirjeldada Underi tervisemuresid, nõrka närvisüsteemi ja ravimeid, mida poetess kasutab” (lk 10). Teisalt on Adson lugenud hoolikalt kokku kõikvõimalikud tulud ja kulud, töised saavutused, tähelepanuavaldused (sünnipäevadel, preemiad), reisid jm. Ent kui Adson on ennekõike registreerija, väliste asjaolude arhiveerija, siis Underi ülestähendusi kannab poeetiline tundelisus – tema vaimset palet ja hingeelu peegeldab siiski vaid tema kirjapandu: „Ah, armastan nii raamatuid mis me sügavamad põhihihid segamini paiskavad” (lk 20). Või oma 40. sünnipäeva eel: „Berliinis ärkas isegi veidi „naine” jälle minus. Ihkasin end jälle ehtida... [---] Kogu jõudes langes see vahepeäl natuke pääd tõstnud „naine” jälle kokku” (lk 24–25).

Suures Underi-monograafias (2009, 2011) on suur osa päevikusissekandeid küll ära toodud, ent omaette raamat on kahtlemata käepärasem. Kuigi kommentaarid jätavad ebaühtlase mulje ja selle asemel et joone all selgitada niisuguseid ilmselgusi nagu Friedebert Tuglas oli kirjanik, Ants Laikmaa kunstnik või Friedrich Nietzsche filosoof, oleks eludaatumitega nimeregister ehk kohasem olnud.

B. M.

Mari Saat. Matused ja laulupeod. [Tartu:] Petrone Print, 2015. 168 lk.

Raamat kuulub sarja „Aja lugu”, kus varem on oma lapsepõlvelood avaldanud näiteks Andrei Hvostov, Loone Ots, Kristiina Ehin jt. „Matustes ja laulupidudes” võetakse ette 1950. ja 1960. aastate Tallinna eluolu, millesse jäi Mari Saadi lapsepõlv – ajastu, mille märksõnadeks sedastatakse raamatus „tuumarelv ja tehnikaprogress” (lk 11). Mälupildid ajavad võrseid hilisematesse aegadessegi ning kutsuvad esile päris tänapäevaseid paralleele (näiteks asjaolu, et igal juhul

pole teaduskeeleks eesti keel – tollal vene, nüüd inglise). Nii et ühest küljest leiab siit subjektiivsete rõhuasetustega ja sestap mosaiikse pildi sovetlikust linnaühiskonnast, teisalt avardub selgituste ja üksikasjaliste seoste kaudu see pilt laiemaks ülevaateks ajastufoonist. Sest Saat seletab erinevad kontekstuaalse tähendusega detailid või motiivid selgelt lahti, kohati küll liiga puust ja punaseks. Raamatu pealkiri avaneb aga huvitavalt: „Väike rahvas peab enda säilitamiseks saama vahel kobarasse koguneda, nagu mesilaspere talvel külmaga oma tarus seda teeb, peab saama tajuda seda tunnet, et on kuidagiviisi ühendatud, et ümber on teised omasugused, tundma sidet... Seda tunnet said eestlased matuste ja öölaulupidude kaudu” (lk 77).

„Matused ja laulupeod” on omamoodi mälu-uuring: see ei anna terviklikku ega kronoloogilist lapsepõlve- või perekonalugu, vaid lugeja saab jälgida mälestuspiltide temaatiliselt või motiivipõhiselt korrastamist. Päris korda pole erinevad meenumissähvatused saanud ja eks ole see vähemalt osaliselt tellimustöö paratamatu kaasnevus (Saat on selle raamatu ka tunnistanud tellimustööks, vt ELM 2014, Autumn, nr 39, lk 10). Aga üksikasju siduvad arutluskäigud, millal miski võis olla ja kuidas sai see just nii olla, mälu valikulisus ning tõeluse varjundirohkus lisavad raamatule kirjandusliku knihvi, nii et kokku 26 lugu võib võtta ka iseseisvate miniatuuride või mõnd koguni novellina, millest iga keskmes on kas mingi märksõnaline kujund, koht, tunnetus, inimene või midagi muud. Näiteks Tallinna tänava-pildid, kartulivõtt kolhoosis, piiritsoonid ja nuhkimine, raamatute põletamine tsensuuri tõttu, käimlakultuur, defitsiit, samuti riidemood ja tütarlapsele kohane käitumismuster, religioon.

B. M.

Eesti keeles ja meeles. Eesti filoloogid 1967–1972. Kursuseraamat. Koostanud Hille Karm, Anu Saluäär-Kall, Jüri Valge. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 264 lk.

Kui ühel TÜ filoloogide kursusel täitus 40 aastat lõpetamisest, otsustati kokku koguda mälestused *alma mater*’is möödunud ajast. See oli kursus, kellest enamik tegi sisseastumiseksamid 1967. aasta augustitormi aegu, mille kohta on Anu Saluäär-Kall teinud tagantjärele üldistusi: „Seda tormi võib nüüd ju vaadata endelisenä. Kõrg- ja madalrõhkkonnad olid vahetumas. Juba aasta hiljem lõppes Tšehhoslovakkia sündmustega petlik „sula-aeg” ja järk-järgult kehtestati Nõukogude riigis jälle karmimad reeglid. Algas allakäiguagoonia. // Usun, et meie olime sula-aja lapsed ja tundsime ennast ideoloogilisest survest suhteliselt vabana” (lk 55).

Moodsate kultuuriteaduste ja teadusreformide taustal kõlab see raamat omamoodi epitaafina eesti filoloogiale. Pöördumatult möödunud mulje süveneb, kui lugeda mõnd selgitust (eeskätt tänapäevastele tudengitele) näiteks sellest, „mis asi see kursuselugu veel on, sest kursusepõhine õpe kui selline on muutumas anakronismiks, iganenud nähtuseks” (lk 28). Pastapliiatsiga konspekterimine, mis raamatus väärrib eraldi uhkustunnet (lk 29), ei ole veel küll päris ajalooline nähtus, kuid läbi erinevate mälestuskildude domineerima kipuvad sügisene terve kuu pikkune kolhoosi- või sovhoositöö, ekstreemsed sanitaarsed tingimused ühiselamus, keelatud „Tuhkatriinu” nõudmine või sõjaline õpetus on muidugi nii minevikulised, et kirjeldused neist on kokkuvõttes head lustakad lugemispalad. Küllap on tagasipeegeldustes omandanud vaadeldav aeg tänu nostalgiovõimalusele suurema hõllanduslikidüllilise koe, kui lubas ajajärgu vahetu tunnetamine.

Tollase ühiskonnaelu, olmetingimuste ja seltskondlike ulakuste-löbustemiste kirjeldamise kõrval on püütud taastunnetada muidugi omaaegset akadeemilist õhustikku ning meenutatud ka värvikamaid õppejõude, kes suutsid „isegi kolm aastakümnet hiljem meeles hoida seost endise iseseisva riigiga” (lk 9).

Tervikuna raamat veenab, et selles kursuses oli midagi iseäralikku ning end niisuguse raamatuga vääristamiseks on olnud põhjust. Saatesõnas lubatakse, et iga tekst on „autori omanäoline elunovell” (lk 8). Mõnd edevamat „elunovelli” lahjendab küll liigselt autori iseendast kirjutamise silmanähtav nauding, kuid lõppkokkuvõttes kaaluvad sõnameisterlikumad palad (nt Leelo Tunglalt, Anu Saluäär-Kallilt, Hille Karmilt, Olev Remsult, Sirje Kiinilt) need üle.

B. M.

Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised 5. Tallinn, 2014. 108 lk.

Eesti Lastekirjanduse Keskus (EKL) on 2004. aastast andnud välja lastekirjandusalaste uurimusartiklite kogumike, mille nimetus on seni ilmunud viie ande jooksul muutunud „Eesti Lastekirjanduse Teabekeskuse toimetistest” „Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetisteks”. Väljaande on algatanud lastekirjanduse uurijate töögrupp, kelle sihiks (nagu toimetiste 1. ande tutvustusest võib lugeda) on virgutada eesti

lastekirjanduse akadeemilist uurimist ning arendada lastekirjandusalast teoreetilist, kirjandusteaduslikku ja kriitilist mõtet. Kogumikesse on kaasatud väga erinevaid teemasid: lastekirjanduse määratlus, tõlkimine, kriitika ja teooria, retseptatsioon (ka välismaal); metafoorid ja terminikasutused; ühe autori kesksed ülevaated, kirjandusajaloolised pilguheidud ja sissevaated uusimatesse trendidesse.

Toimetiste 5. numbris on kuus artiklit, mis põhinevad UTKK ning ELK 2013. aasta ühiseminari „Laps kirjanduses” ettekannetel – kõik peale ühe, Kadri Tüüri kirjandusökoloogilise analüüsi Andrus Kivirähki „Kakast ja kevadest”. Artiklid on päris huvitavad, uurimisobjekt asetub enamasti avarale (kultuuriloolisele) taustale ning avatakse uusi tahke mitte ainult kirjanikest, vaid ka mõnest uue sõnastusega nähtusest. Näiteks Mari Niitra on eriti huvitavalt visandanud värvika raamistiku „emakirjandusele” ehk niisugusele nähtusele, kus emadest autorid kirjutavad raamatuid oma laste elust. Niitra seob selle viimatise ilmingud omaeluloolisuse esiletõusuga nullindatel, aga leiab selle varaseima vaste hoopis „isakirjandusena”, nimelt Oskar Lutsu sulest 1920 – nagu on tegelikult ka artiklis käsitletud teostest hiliseim, Anti Saare „Kuidas meil asjad käivad” (2013).

B. M.